

AZERBAJYCAN SAHASINDA DERLENEN “DELİ ÇOBAN” DESTANI
“THE CRAZY SHEPHERD LEGEND (FOLK STORY)”, COMPILED WITHIN
AZERBAIJAN REGION

Adem KOÇ*

Özet

Azerbaycan İlimler Akademisi tarafından yapılan araştırmalar neticesinde derlenmiş olan Deli Çoban destanı, diğerk Türk destanları arasında biraz sönük bir yere sahiptir. Nesir olarak aktarılan bu destan halk hikâyeciliğinden etkilenmiştir. Aşk, kin, kahramanlık ve doğüstü güçler anlatım içinde yerini almıştır. Çalışmamızda bu destan içinde var olan destansı pırıltılar yanında destan ve halk hikâye geleneğimize ve motiflerle paralel olan/olmayan noktalara değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Destan, Halk Hikayesi, Deli Çoban

Abstract

In the result of the researches done by the Azerbaijan Science Academy, the collected epic, “The Crazy Shepherd”, is an unclear place among the other epics . This epic told as a prose was influenced from the folk story-telling. Love, hatred, heroic and the supernatural forces have been placed in the narration. In this study, we will mention the points which are parallel to our epic and folk story tradition, and it’s patterns or not.

Key Words: Azerbaijan, Epic, Folk Story, Crazy Shepherd

Giriş:

Destan, bir milletin tarihî hayatı içinde meydana gelen savaşlar, göçler, kahramanlıklar, din değıştirme, tabiî olaylar neticesinde ortaya çıkan başlangıçta sözlü gelenek unsuru olan halk edebiyatı ürünüdür. Zamanla, halkın belleğinde derin izler bırakan mahsul millî ya da ulusal kimlik kazanmış ve milletiyle bütünleşmiştir. Her milletin bu şekilde oluşmuş ve dünya edebiyatında etkiler bırakmış destanları vardır (Kalevela, Mahabbarata, Ramayana, Şehname, İlyada ve Odisse, Manas gibi). Kahraman-bilge kişilerin menkabevi ve gerçek hayatları etrafında teşekkül etmiş, uzun, didaktik hikâyelerdir. Mısralarla oluşturulan bu tür bir nevi manzum hikâyelerdir. Destanların millî kimlik kazanabilmeleri ve yüzyıllarca dimağlarda yer edinebilmeleri için ulusunun belleğinde derin izler bırakmaları gerekmektedir. Bizim de bu şekilde yüzyıllardır sakladığımız destanlarımız vardır (Alp Er Tonga, Şu, Oğuz, Göktürk, Ergenekon, Manas gibi).

Destanların oluşumuna baktığımızda mitolojik unsurların önemli yere sahip olduğunu görürüz. Farsça’dan aktarılan “dastan”, “epope” ve “legend” kelimelerinin

---

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen –Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ademkoc06@hotmail.com

karşılığı olarak kullanılmaktadır. Epope, tarihî kahramanlık olaylarının efsaneleşmiş halidir. Legend ise mitolojiden beslenerek efsanevî unsurlarla masal unsurlarını da içine alır.

Epopenin doğuşunda Eski Yunanlıların ozanlarının saz eşliğinde epos adını verdikleri şiirlerin etkisi olmuştur. Daha doğrusu kaynak burasıdır. Destan, bazı safhalardan geçtikten sonra meydana gelmektedir. Çekirdek, gelişme ve tespit. Milletın belleğinde izler bırakan olaylar destanın çekirdeğini oluşturur. O millete ait ozanlar bir çalgı aleti eşliğinde kendi becerilerini de katarak bu olayı dile getirirler. Daha sonra ise büyük bir destan şairi ozanların söylemiş olduğu destanları bir araya toplayıp yazıya geçirir. Bu şekilde destan ortaya çıkmış olur. Türk destanları hep gelişme evresinde kalmıştır. Kısmen, Dede Korkut Kitabı bu evreyi geçmiştir. Türk miletine ait tam teşekküllü diyebileceğimiz tek destan Kırgızların Manas Destanı’dır. Er Manas’ın yaptığı kahramanlıklar ve doğüstü güçleri edebiyatımıza Onazbekef, Karabayef, Moldabasan adlı Kırgız şairleri tarafından aktarılmıştır.¹

Destan, belirli dönemlerde, günlerde kuvvetli bir hafızaya, belleğe, söyleyiş ya da hitabet gücüne sahip olan şairler tarafından bir çalgı aleti eşliğinde bir grup karşısında söylenir. Dinleyici söylenenin destan olduğunu rahatlıkla anlar. Bizde bu görevi tarihî seyr içerisinde şaman, kam, ozan, baksı yapmıştır. Enstrüman olarak da kopuz bulunmaktaydı. Bu geleneğin devamı olarak günümüzde âşıklar bu görevi saz eşliğinde sürdürmektedirler. Zamanla bu da yapma destanları ortaya çıkarmıştır. Destanlar çok uzun manzum hikâyeler olduğundan kuvvetli bir bellek ve hafıza istemektedir. Bu nedenle destan söyleyicileri halk arasında saygın bir yere sahiptirler. Zaman zaman yaşanan kültür erozyonu nedeniyle bu saygınlık geçerliliğini yitirse de halk bu kişilere saygınlığını yitirmemiştir. Araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalar neticesinde bu kültür varlıkları tarihten silinmemiştir.

Deli Çoban Destanı’na “Motif Yapısına Göre İnceleme” Metoduyla Bir Yaklaşım:

Azerbaycan’da yapılan araştırmalar ve derlemeler sonucunda ortaya çıkarılmış bir destan da Deli Çoban Destanı’dır. Genel anlamda destan, tür olarak uzun manzum hikâyedir. Kahramanlık, aşk, ölüm, savaş, felaket, göç gibi halkın belleğinde önemli izler bırakan olaylar üzerine yazılan şiirlerdir. Usta şairler tarafından bir çalgı aleti eşliğinde okunur. Böylece yüzyıllarca kalırdı. Geleneğin yok olması ve usta şairlerin azalmasıyla bu tür biraz kısa şiirlere dönüşmüş ve zamanla metin içine serpiştirilen şiirler şeklinde

¹Bkz. Destan hakkında ayrıntılı bilgi için Helimoğlu Yavuz 1991, Karadağ 1999, Sezen 1991, Boratav 1984, Elçin 1999. Azerbaycan destanları hakkında detaylı bilgi almak için şu eserler incelenebilir: H. Elizade, **Azerbaycan El Edebiyatı**, Baku, 1929. H. Elizade, **Destanlar ve Masallar**, Baku, 1937. E. Ahundov, **Masallar**, II Cilt, Baku, 1941, 1948. Nizami Edebiyat ve Dil Enstitüsü, **Azerbaycan Masalları**, C.I, II, III, IV, V, Baku, 1960-1961-1962-1962-1963. H. Araslı, M. H. Tehmasib, H. Seyidov, **Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatı Üzerine İncelemeler**, Azerbaycan İlimler Akademisi Yay., Baku, 1961, s.52-117. Y. Vezir, **Azerbaycan Masallarına Genel Bir Bakış**, Maarif ve Medeniyet Mecmuası, Baku, 1928, No: 9, s.29. M. H. Tehmasib, **Masallarda Devlerin Karakterleri, Vatan Uğrunda Mecmuası**, 1946, No:1. Nizami Edebiyat ve Dil Enstitüsü, **Azerbaycan Folklor Antolojisi**, II Cilt, Baku, 1969. E. Haşimov, **Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatında Terbiye**, Baku, 1968. Nizami Edebiyat ve Dil Enstitüsü, **Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatı**, Baku, 1970. N. Seyidov, **Azerbaycan Masallarının Derlenmesi ve Neşredilmesi**, Edebiyat Mecmuası, Baku, 1957, Sayı:XI. N. Babayev, P. Efendiyev, **Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatına Genel Bir Bakış**, Maarif Neşriyat, Baku, 1970. Fikret Türkmen, “Azerbaycan’da Halk Hikâyeleri Çalışmaları”, **Türk Kültürü**, 10 (128), Haziran 1973, 648-651.

karşımıza çıkar. Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuznameler gibi. Deli Çoban destanına baktığımızda baştan sona bir halk masalı, halk hikâyesi niteliği taşır. Halk hikâyesi Azerbaycan ve İran sahasında yaygın bir türdür. (Radloff-Kunos 1998: 10) Halk hikâyelerinin tasnifi ve incelenmesi çeşitli araştırmacılar tarafından denenmiş ve bu konuda Türk kültür sahasında kaynaklık edebilecek eserler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Deli Çoban destanına Ali Berat Alptekin'in (Alptekin 1997: 85-90, 297-400) halk hikâyelerini inceleme metotları yaklaşımlarından motiflerine göre inceleme metoduyla bir bakış sergilemeye çalışacağız.

Şekermotal adında bir yaylada, kayalıklar arasında, bir peri ve çoban elbisesine bürünmüş güzel bir kız arasında geçer. İcra bakımından masalı andırır. Ancak giriş bölümünde masalın girişine benzer bir başlangıç yoktur. Mekân gerçektir. Kahraman gerçek bir kişidir. Babasının Velend Çayı tarafından sellerde boğulması yaşanması mümkün bir olaydır. Kızın çaydan öç alma çabası ise biraz olağandışıdır. Bu noktada karşısına masalarda ya da halk hikâyelerinde karşılaştığımız bir peri çıkar. Çoban elbisesi içindeki kızı peri fark etmez. Peri dişidir. Kıza bu konuda yardımcı olmak ister. Kendisiyle evlenmesi şartıyla öcünü alabileceğini söyler. Kız kararsızdır. Perinin ağzından büyük bir alev çıkar ve çayı kurutur. Ağızdan çıkan alev motifi ejderhaları anımsatır. Kız periyle baci olmak ister. Peri buna sinirlenir ve kılıcını çıkarıp kellesini koparmak niyetindedir. Bundan vazgeçer. Sinirlenen büyücü peri, kartala dönüşür ve kızı cırnağına alıp devler ülkesine gider. Devler şehzadesi Holdar, deve kızı götürür. Ona körpe bir av getirdiğini söyler. Devler devinin iştahı çekmez. Büyücü peri kızı tırnağından tavana asar ve kırk gün onun etinden parça parça şehzadeye götürür. Şehzade onun parçalarını saklar. Kırkıncı gün Deli Çoban'ın bağına dayanamayıp periye bir sille vurur ve peri taşa dönüşür. Deli Çoban'ı tavandan indirir. Elbisesini açtıktan sonra kızın yani asıl adı Gülruh olan çobanın siyah zülüfleri aşağı sarkar. Devler devi bundan etkilenir. Merhemle kızın etlerin geri yerine koyar. Ancak kız iyileşmez. Bütün perileri toplar ve sihir yaptırır, yine fayda etmez. Bunun üzerine perileri İrem Bağı'na gönderir. İrem Bağı'nın merhemi kızı iyileştirir. Daha sonra Holdar devi bütün perilerden, devlerin insan eti yemeyeceği ve devlerin insanların hizmetkârı olacağı hususunda söz ister. Devlerle insanların dostluğunu anlatan maniler okur. Gülruh onun hanımı olur. İnsanlara felaketler getiren devler o günden sonra insanların dostu olur.²

Bu anlatıda “çocuk doğduğunda anasının dünyadan göçmesi, kötü nazar, don-elbise-kılık değiştirme (çoban elbisesi giyme, perinin kartala dönüşmesi), ad değiştirme (Gülruh'un Deli Çoban olması), taş kesilme (perinin taşa dönüşmesi), çay/dere/ırmak ya da suya kapılarak ölme (Budag Çoban'ın ölümü), yüksek bir ses/çığlık ile bazı olayların gelişmeye başlaması (Budag Çoban'ın ölümü, Gülruh'un feryadıyla devler şehzadesinin onu fark etmesi), peri/dev gibi olağanüstü varlıklar, perinin insan avına çıkması/insan eti yemesi, öc/intikam alma (Velend Çayı'ndan), ceza verme (gurbete yollama, yalnız bırakma, çayın kurutulması, yatağının değiştirilmesi, tırnağından tavana asma, etini lime lime koparma), doğaüstü güçlerle anlaşma (Gülruh'la perinin anlaşması), doğaüstü varlıkla evlenme (Gülruh'la perinin evlilik üzerine anlaşması, Gülruh'un devler şehzadesiyle evlenmesi), perinin ağzından alev çıkması, alkış/kargış (“Deli Çoban'ın ahı seni de tutsun Velend” diyerek perinin beddua etmesi), formilistik sayılar (yedi, kırk: yedi yıl tutsaklık, Gülruh'un kırk gün etinin koparılması), evlenilecek kızın bakire olması (Gülruh bakiredir.),

² “Deli Çoban”, Azerbaycan İlimler Akademisi tarafından Azerbaycan sahasında yeni toplanmış destanlardan. Bkz. M. H. Tahmasib, Azerbaycan Destanları, Gençlik, Bakü, 1977.

İrem Bağı (derde deva ilaçların bulunduğu kutsal yer), hastalığa/yaraya çare bulma ya da merhem (Gülruh’un yarasının merhemle iyileştirilmesi)” Türk halk anlatılarının ortak motiflerinden olduğu gibi Azerbaycan sahasında derlenen Deli Çoban’da da bu şekilde mevcuttur.

Don değiştirme ve derelere, ırmaklara lanet okuma Türkler’in en önemli motiflerindedir. Çeşitli kuşların donuna girme, başka bir insan donuna girme Türk destanlarında, menkıbelerinde çok rastlanan bir unsurdur. (Ögel 1995: C.II, 248; Gölpınarlı 1998:18) Sellere kapılan kişi için ırmak, dere, çaylara beddua okuma da çok sık rastlanan bir olaydır. (Ögel 1995: C.II, 131-143)

Dede Korkut Kitabı’nda Tepegöz’ün Öldürülmesi Destanı’nda, Basat düşmanı Tepegöz’den saklanmak için koyun postuna bürünür. Düşmanını yeneceği zaman gerçek yüzünü gösterir. (Ergin 1997: 205-216) Babası tarafından çoban kıyafetine bürünen Gülruh, Deli Çoban lakabını alır. Görünüşüyle dişi periyi aldatır. Peri onunla evlenmek ister. Gülruh’un gerçek yüzü devler padişahı tarafından fark edilir. Devler padişahı Gülruhla evlenir. Periyle kahramanın evlenmesi aynı destanda da görülür. Hint-İran ve dış tesirlerin etkisiyle dev ve ejderha motifi Türk destanlarına girmiştir. Aslında Türk destanlarında gerçek dışı karakter yoktur. Dev motifine daha çok Anadolu masallarında rastlıyoruz. (Ögel 1995: C.II- 561-569)

Türklerde iki, üç, yedi, dokuz, kırk gibi bazı rakamların önemli yeri vardır. İki başlı, kartal, üç yiğit, yedi başlı ejder, kırk yiğit, kırk gün vb. (Ögel 1995: C.II, 561-567) Peri Deli Çoban’ı yedi yıl hapsetmek ister, kırkıncı gün devler padişahı kızı kurtarır ve iyileştirir. Türk kültür hayatında halk hekimliğinin önemli bir yeri vardır. Sağaltım/sağaltma aracı olarak çeşitli çiçeklerden, otlardan, köklerden, sulardan, topraklardan, hayvanlardan, kandan vs. faydalanılarak yapılan ilaçlar kullanılır. Bunlar belirli sayıda ya da günde kullanılarak insanları sağlığına kavuşturur. Bu bağlamda sağaltım çeşitli halk anlatılarına da motif olarak yerleşmiştir. (Alptekin 2009) Gülruh’un İrem Bağı’ndan getirilen merhemle iyileşmesi de bu nedenle önemli bir motiftir.

Zerdüşlükte devlere karşı bir savaş vardır. Devler kötü yaratıklardır. Ancak devler başlangıçta insanların hizmetçisiyken sonradan kötü, insan eti yiyen, insanlara büyü yapan bir doğüstü varlık olmuştur. (Tahmasib 1977: 14-16) Deli Çoban’da büyücü peri yaklaşımı itibariyle dostane tavır takınır. Ancak örtülü olarak padişahı için av aramaktadır. Yardım edip tuzağına Deli Çoban’ı düşürür. Daha sonra devler padişahı periyi taşa çevirir. Anadolu’da birçok efsane ve masalda taş kesilme motifine rastlarız.

Bu taş kesilmeler ceza mahiyetinde olduğu gibi, düşmanın ya da zalim bir insanın elinden kurtulma çaresi olarak da göze çarpmaktadır. (Oğuz-Ersoy 2007) Devler padişahı destanın sonunda tekrar iyi tavırlar takınır, kahramanla evlenir ve perilerden insanlara hizmet konusunda söz alır. Destanda devlerin aslında insanların hizmetçisi, iyi yaratıklar olduğu vurgulanır.

Metin içerisinde koşuk olarak aynı mani iki yerde tekrarlanmıştır:

*Alam-badam iyisi gelir
Yağlı badam iyisi gelir
Adam-badam iyisi gelir
Hazlı badam iyisi gelir*

Destan niteliği taşıyan koşuklar yoktur. Budag Çoban'ın ölümüyle yakılan bir ağıta yer verilmiştir:

*Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşmeli sulu dağlar,
Burda bir gerib öldü,
Göy kişner, bulud ağlar*

Sonuç:

Diğer geleneklerden etkilenişi ile masal veya halk hikâyesini andıran bu destan, icrası ve yapısı bakımından masaldan ayrılmaktadır. Motifler olarak hem masal hem de Türk destan motiflerini barındırmakla birlikte yapı, anlatım yönüyle halk hikâyesi ürünü olduğunu gösterir. Kahramanlık görünüşü de yoktur. Ancak doğüstü varlıkla aşk ve evlilik vardır. Bu nedenle romantik halk hikâyesi şeklinde değerlendirilebilir. Bulunulan coğrafya ve kültür havzası bakımından ortak belleğin (Oğuz 2007) ürünü olan halk hikâyesi, destan, masal vs. benzer motif ve yapı (Alptekin 1997) taşıyacaktır. Azerbaycan sahasında derlenen "Deli Çoban" isimli destan ya da halk hikâyesinin Türk kültür ve edebiyat sahası içinde benzer yapı ve ortak motifler taşıması açısından araştırmacıların dikkate almaları gereken bir ürün olduğu kanısındayız.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN Ali Berat, **Halk Hikayelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- ALPTEKİN Ali Berat, "Türk Masal ve Halk Hikâyelerinde Görmeyen Gözün Tedavi Edilmesi Motifi Üzerine", **Milli Folklor**, S.81, 2009, ss.18-26.
- BORATAV P. N., **Köroğlu Destanı**, Adam Yay., İstanbul, 1984.
- ELÇİN Şükri, **Halk Edebiyatına Giriş**, Akçağ, Ankara, 1999.
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı-I**, TDK Yay., Ankara, 1997.
- GÖLPINARLI Abdülbâki, **Vilayetname (Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli)**, İnkılap Yay., Ankara 1998.
- HELİMOĞLU YAVUZ Muhsine, **Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türk Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler**, An Yay., Ankara, 1991.
- KARADAĞ Metin, **Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri**, Ürün Yay., Ankara, 1999.
- OĞUZ M. Öcal, "Folklor: Ortak Bellek ve Paylaşılan Deneyim", **Milli Folklor**, S.74, 2007.
- OĞUZ M. Öcal, ERSOY, Petek, **Türkiye'de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri Mekanlar ve Anlatılar**, Gazi Üniversitesi THBMER Yay., No:11, Ankara, 2007.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, C.I-II, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- RADLOFF W.-KUNOS Ignaz, **Proben**, Çev: Saim Sakaoglu-Metin Ergun, TDK Yay., Ankara, 1998.
- SEZEN Lütfi, **Halk Edebiyatı'nda Hamzanameler**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1991.
- TAHMASIB M. H., **Azerbaycan Destanları**, Gençlik, Bakü, 1977.